

УДК 327:930

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ

Оксана Кірієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Проаналізовано методологічні підстави, сутність феномену політичної ідентичності крізь призму теорії соціального конструктивізму й основні процеси конструювання політичної реальності – «екстерналізація», «об'єктивація», «інтерналізація». Досліджено головні проблеми вторинної соціалізації як процесу побудови політичної ідентичності індивіда.

Ключові слова: політична реальність, політична ідентичність, екстерналізація, об'єктивація, інтерналізація, соціалізація.

Дискусії щодо сутності феномену ідентичності в соціальних і гуманітарних науках широко розгорнулись в останній третині ХХ ст. Провідні філософи та соціальні теоретики постійно апелюють до цієї категорії. Не стала винятком і політична наука. Осмислюючи соціально-політичні зміни й можливі сценарії майбутнього розвитку світу, вона все частіше звертається до категорії «ідентичність», що посідає чільне місце в арсеналі інструментів політичного аналізу.

Соціальний конструктивізм відкриває великі можливості для вдосконалення аналітичного інструментарію в питаннях сутності та принципів конструювання політичної ідентичності індивіда. Мета нашої статті – з'ясувати принципи побудови та трансформації політичної ідентичності у межах соціального конструктивізму.

Сутність політичної реальності й ідентичності з позиції соціального конструктивізму досліджує багато науковців. Серед них – класики цього методологічного напрямку П. Бергер, Т. Лукман, К. Джерджен, а також російські науковці О. Баксанський, Е. Кучер, Е. Орлова, Г. Міненков, Л. Фадєєва В. Кривошеєв та ін.

Вихідний пунктом соціального конструктивізму – твердження стосовно автономності соціального актора, здатного вільно інтерпретувати цінності й норми.

Оскільки свідомість індивіда є інтенційною, різні системи об'єктів викликають у свідомості відмінні враження з відповідним рівнем уваги, що дає змогу розглядати велику кількість реальностей, серед яких виокремимо й політичну. Політична реальність – цілісна та характеризуються нормативними, емоційними і когнітивними компонентами, має інституційну будову та передбачає апарат її легітимації, що супроводжується ритуальними й матеріальними символами. Головним елементом політичної реальності є її структура – сума типізацій та створених відповідно до них зразків взаємодій (котрі повторюються) [1, с. 91].

Політична реальність і політична ідентичність – діалектично пов'язані між собою й конструюється через процеси екстерналізації, об'єктивації та інтерналізації. Екстерналізація – процес накладання суб'єктивних значень на простір реальності,

своєрідний процес іменування. Об'єктивація – процес, через який екстерналізовані продукти людської діяльності набувають об'єктивності. Такий процес має декілька складових – інституціоналізацію й легітимацію. Інституціоналізація – об'єктивація першого порядку, що передбачає створення інститутів унаслідок процесів типізації та хабітуалізації. Реіфікація – заключний етап процесу інституціоналізації, завдяки чому об'єктивовані світ більше не сприймається як продукт людської діяльності, натомість за ним остаточно закріплюється якість дегуманізованої та інертної фактичності. Головний механізм реіфікації інститутів – наділення їх онтологічним статусом, незалежним від людської діяльності й сигніфікації [1, с. 120].

Легітимація – смислова об'єктивації другого порядку. Вона створює нові значення, що слугує для інтеграції тих значень, які уже властиві різним інституціональним процесам. Функція легітимації полягає у тому, щоби зробити об'єктивно доступними і суб'єктивно вірогідними уже інституціоналізовані об'єктивації «першого порядку». Проблема необхідності легітимації виникає тоді, коли об'єктивації інституційного порядку необхідно передати новому поколінню. Система легітимації побудована на засадах мовних практик і використовує їх як свій головний інструмент. Мовні практики передбачають фундаментальне накладення логіки на об'єктивовані соціальний світ [1, с. 101–103].

Третю ланку процесу конструювання політичної реальності й ідентичності становить інтерналізація. Це процес, через котрий об'єктивовані політичний світ відображається у свідомості індивіда під час вторинної соціалізації. Формування політичної ідентичності в межах соціального конструктивізму розглядається як елемент загальної соціалізації, що вибудовується в рамках вторинної соціалізації. Фактично соціалізація постає процесом побудови ідентичності та становить послідовне й цілковите входження індивіда в об'єктивний світ суспільства чи його окрему частину. Виокремлюють дві фази соціалізації – первинну та вторинну. Завдяки первинній соціалізації індивід стає членом суспільства, тобто відбувається його входження у буденну реальність; вторинна соціалізація дає змогу вже соціалізованому індивідові входити у нові реальності та їхні сектори.

У межах первинної соціалізації відбувається абстрагування від ролей і установок конкретних «інших» до ролей і установок загалом. Вирішальна фаза первинної соціалізації – формування у свідомості узагальненого «іншого». З цього моменту індивід стає членом суспільства, отже з'являється ґрунт для вторинної соціалізації. Проте подібна інтерналізація суспільства не є однозначним та остаточно завершеним процесом, адже процес соціалізації не завершується ніколи [1, с. 212].

Існують вкрай різноманітні системи вторинної соціалізації в складних інститутах, котрі можуть пристосовуватись до вимог різних категорій інституційного персоналу. Характер вторинної соціалізації залежить від статусу пов'язаною із нею системою знання у рамках символічного універсуму взагалі. Формальні процеси вторинної соціалізації детерміновані її фундаментальною проблемою, яка полягає у тому, що вона завжди передбачає попередній до неї процес первинної соціалізації. Тобто, необхідно мати справу зі сформованим «Я» до неї й уже інтернаціоналізованим світом.

Суб'єктивна реальність не конструюється із «нічого», внаслідок чого постає проблема узгодженості інтерналізацій. Уже інтерналізована реальність має тенденцію до продовження власного існування. Отже, новий зміст, який тепер необхідно інтерналізувати, накладається на вже існуючу інтерналізовану суб'єктивну реальність. У зв'язку із цим і виникає проблема узгодження між першопочатковою та новими

подальшими інтерналізаціями. Для встановлення і підтримки логічності (послідовності й узгодженості) вторинної соціалізації передбачається використання концептуальних процедур, що інтегрують різні системи знання.

У процесі побудови політичної ідентичності, зазвичай засвоюється інституційний контекст, але це не означає глибокого розуміння усіх його виявів. Причому ролі характеризуються високим рівнем анонімності, адже досить віддалені від індивідуальних виконавців. Важливими характеристиками постає формальність та анонімність.

Зміст знання, котре засвоюється в процесі вторинної соціалізації, за якістю є менш суб'єктивно невідворотне, ніж зміст знання на рівні первинної соціалізації. Тому акценти реальності, що інтерналізуються в процесі вторинної соціалізації набагато легше не приймати до уваги (тобто суб'єктивні відчуття того, що дані інтерпретації є реальними менш стійке). Так, можна спричинити сильний шок, зруйнувавши масивну реальність, інтерналізовану у дитинстві, проте набагато легше зруйнувати реальності, що інтерналізовані в межах вторинної соціалізації. З цього випливає вага ознака політичної ідентичності – пластичність [4].

Вторинна соціалізація супроводжується емоційним навантаженням, а відношення індивіда до соціалізуючого персоналу відповідно стає значимим, тобто цей персонал набуває характеру значимих інших (феномен політичного лідерства). Тепер індивід цілком занурений у нову реальність. Важливою обставиною, що може сприяти подібній інтенсифікації, є конкуренція між персоналом різних інститутів, відповідальних за визначення реальності, тобто наявність політичної конкуренції та опозиції.

Оскільки соціалізація ніколи не буває повною, існує проблема збереження симетрії між об'єктивними та суб'єктивними реальностями. «Штучний» характер вторинної соціалізації робить суб'єктивну реальність з її інтерналізаціями вразливою, оскільки така реальність не настільки глибоко вкорінена у свідомості індивіда і більше піддається зміщенню [2, с. 225].

Конструктивісти виділяють два типи підтримки суб'єктивної реальності – рутинний та кризовий. Відповідно перший механізм використовується для підтримки інтерналізованої реальності у буденному житті, другий – у кризових ситуаціях. Кожна реальність постійно підтверджується у взаємодії індивіда з іншими. Суб'єктивна реальність завжди повинна знаходитись у взаємозв'язку із соціально визначеною об'єктивною реальністю. Значимі інші є головними агентами підтримки суб'єктивної реальності в індивідуальному житті.

Найвагомішим засобом підтримки ідентичності є спілкування. Мовні практики та конструкти постійно підтримують, змінюють, реконструюють політичну ідентичність як елемент суб'єктивної реальності. Більша частина лінгвістичної підтримки реальності є не експліцитною, а імпліцитною. Потенціал спілкування – заданий факт лінгвістичної об'єктивації, адже мова об'єктивує світ, перетворюючи досвід на зв'язний порядок. Причому мова реалізує світ у подвійному значенні – водночас усвідомлює та творить.

У широкому значенні ті, хто використовують спільні мовні конструкти, підтримують реальність. Для ефективної підтримки політичної ідентичності як елементу суб'єктивної реальності необхідний послідовний, узгоджений апарат спілкування. Певні види спілкування можуть експліцитно установлюватись і легітимізуватись як такі, що мають привілейований статус. Авторитет тут визначається вищим когнітивним і нормативним статусом, що приписується цьому спілкуванню.

Отже, політичну ідентичність можемо визначити як – елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимізаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації.

Соціалізація завжди відбувається в контексті специфічної соціальної структури. Зміст соціалізації та міра її «успіху» мають соціально-структурні умови і наслідки.

Як уже зазначалось, соціалізація не може бути абсолютною. Для оцінки рівня соціалізації застосовують категорії «успішна» й «неуспішна». Під успішною соціалізацією П. Бергер і Т. Лукман розуміють установлення високого рівня симетрії між суб'єктивною й об'єктивною реальностями. У нашому випадку – це відповідність між структурою політичної реальності (вона охоплює інститути та способи легітимації) та їхнім суб'єктивним сприйняттям індивіда, тобто політичною ідентичністю. У ситуації, коли кожен індивід зіштовхується із однією інституціональною програмою для свого життя у суспільстві, інтерналізованій реальності надається характер примусової масивності. У такому випадку ідентичність виявляється у високому ступені профільованою – тобто цілком представляє об'єктивну реальність в яку вона поміщена [2, с. 243].

При цьому, неуспішна соціалізація відповідно вирізняється повною асиметрією між об'єктивною та суб'єктивними реальностями. Хоча тут П. Бергер і Т. Лукман наголошують: абсолютно успішна соціалізація – неможлива, а абсолютно неуспішна – рідкісний феномен, і зазвичай такі моменти пов'язані з невідповідністю та суперечністю між первинною й вторинною соціалізаціями. Неуспішна соціалізація може бути результатом гетерогенності соціалізуючого персоналу (що досить добре накладається на сучасні реалії) [1, с. 160]. Таким чином, ми з'ясували, що між об'єктивною (соціально даною) та суб'єктивною ідентичністю ймовірна асиметрія.

Із можливістю неуспішної соціалізації прямо пов'язане явище індивідуалізму, тобто індивідуального вибору між різноманітними реальностями й ідентичностями. «Індивідуаліст» виникає як специфічний соціальний тип у якого є потенціал для міграції по великій кількості доступних реальностей. Він добровільно і свідомо конструює «Я» із «матеріалу» різноманітних, доступних йому, ідентичностей, але подібний конгломерат часто не має підкріплення з боку конкретної структури, що і провокує його швидкий розпад.

На прикладі проблем успішності соціалізації можна спостерігати динаміку відчуження. На рівні вторинної соціалізації в якості суб'єктивної можливості вибору з'являється велика кількість альтернативних реальностей та ідентичностей. Звичайно можливості вибору є обмеженими соціально-структурним контекстом індивіда. Коли диференційованість вторинної соціалізації досягає моменту де можливий суб'єктивний відрив ідентичності від власного місця у суспільстві, а соціальна структура в той же час не дає змоги реалізувати суб'єктивно обрану ідентичність, тоді формується певний тип відчуження. Суб'єктивно обрана ідентичність стає фантастичною – вона об'єктивується у свідомості індивіда у вигляді дійсного «Я» (основою для них постають, наприклад, нереалізовані мрії). Проте уже зазначалось: індивіди займають соціальні позиції згідно суб'єктивного досвіду і тільки як наслідок вони можуть бути абсолютно соціально байдужими до різних соціально-політичних перетворень. Значне поширення подібного феномену привносить у соціальну структуру неспокій, загрожує інституційним програмам із побудованою ними реальністю, що сама собою розуміється [7, с. 110].

На рівні вторинної соціалізації можлива представленість індивіда одночасно у протилежних реальностях, адже у вторинній соціалізації інтерналізація не обов'язково супроводжується емоційно навантаженою ідентифікацією із значимим іншими. Індивід може інтерналізувати різноманітні реальності без ідентифікації із ними. Тому при появі альтернативного світу у вторинній соціалізації індивід може здійснювати вибір на його користь маніпулятивним способом.

Інтерналізуючи нову реальність, він використовує її для реалізації специфічних цілей. Оскільки це пов'язано із виконанням певних ролей, індивід зберігає стосовно них суб'єктивну дистанцію, спрямовано та довільно «одягаючи» їх. Інституційний порядок загалом приймає характер мережі взаємних маніпуляцій, якщо подібний феномен достатньо поширений.

Ми стикаємось із суспільством в якому світи, що розходяться стають загальнодоступними як на ринку. Зростає загальне усвідомлення релятивності усіх світів (реальностей), включаючи і свій власний, що тепер усвідомлюється як один зі світів, а не як Світ (свій власний). Внаслідок цього власне інституційна поведінка розуміється як «роль» від якої можна віддалятися у свідомості і яку можна програвати з допомогою маніпулятивного контролю (аристократ тепер не є аристократом – а грає роль аристократа, очевидно як і демократ грає роль демократа). Тобто відбувається своєрідна гра із роллю того, ким тебе вважають. Подібна ситуація є типовою для сучасного постіндустріального суспільства.

Ідентичність становить ключовий момент суб'єктивної реальності й перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством. Політична ідентичність формується соціально-політичними процесам. Викристалізована одно разу вона підтримується, видозмінюється та переформатовується взаємодіями у площині політичної реальності. Процеси, що пов'язані з формуванням та підтримкою ідентичності, детермінуються соціальною структурою. І навпаки, ідентичності, створені через взаємодію індивідуальної свідомості та соціальної структури, реагують на дану соціальну структуру, підтримуючи її, модифікуючи або навіть ґрунтовно змінюючи. Саме історія творить специфічні ідентичності – проте історія твориться людьми наділеними специфічними ідентичностями. У концептуальному плані поняття колективної ідентичності є не ефективним, адже особливі історичні соціальні структури конструюють типи ідентичності, що впізнаються в індивідуальних випадках.

Ідентичність – феномен, що виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства. Типи ідентичності – соціальні продукти, відносно стабільні елементи об'єктивної реальності (звичайно ж рівень стабільності соціально детермінований). Ідентичність як така становить тему для певної форми теоретизації у кожному суспільстві, навіть там, де ідентичність стабільна та її формування відбувається без особливих проблем. П. Бергер і Т. Лукман теорії ідентичності називають «психологіями». Тобто «психологія» – теорія ідентичності, що претендує на цілісне пояснення емпіричного феномену, специфіка співвіднесення суб'єктивної й об'єктивної реальності в конкретній точці (незалежно від того, наскільки таке пояснення є значущими для сучасної наукової дисципліни психології) [1, с. 297–299].

Теорії ідентичності завжди введені у більш ширшу інтерпретацію реальності, вони «вбудовані» у символічний універсум з його теоретичними легітимаціями та змінюються із характером останніх. Ідентичність є незрозумілою до того часу поки вона не посяде свого місця у реальності. Будь-яке теоретизування стосовно ідентичності та її типів – здійснюється в межах теоретичних інтерпретацій в яких вони знаходяться.

Теорії ідентичності завжди включають у ширші теорії реальності, тому і розуміти їх необхідно в термінах логіки цих теорій (демократія, тоталітаризм та ін.). Діалектика теорій та реальності впливає на індивіда безпосередньо та інтенсивно. Подібні теорії досягають високого рівня інтелектуальної складності за керівництва спеціально підготовленого для цієї системи знання персоналом. Такі психології забезпечують теоретичний взаємозв'язок реальності й ідентичності, поки вона соціально визначається та засвоюється.

Найпоширенішим типом психологій, що стосується політичної реальності є політичні доктрини. Подібні теорії можуть бути емпірично адекватними чи неадекватними, проте мова не йдеться про адекватність в термінах процедурних канонів емпіричної науки, а про схеми інтерпретації, що застосовуються експертом чи неспеціалістом до емпіричних феноменів реальності (в нашому випадку – поля політики).

Психологічні теорії адекватні тією мірою, наскільки вони відображають реальність, що пояснюється. Потенціал реалізації психології наскрізь діалектичний. Оскільки такі теорії є елементами соціального визначення реальності, вони розділяють з іншими легітимуючими теоріями характерну здатність до конструювання (творення) реальності. Подібний потенціал таких теорій особливо значущий, оскільки він актуалізується через емоційно заряджені процеси формування ідентичності.

Якщо психологія перетворюється на загальновизнану, тобто постає як адекватна інтерпретація об'єктивної реальності вона схильна примусово реалізовуватись у тих феноменах, котрі вона направлена інтерпретувати (комунізм, неолібералізм в окремих випадках). Тоді, інтерналізація просувається пришвидшено, оскільки вона властива внутрішній реальності – індивід реалізує її самим актом інтерналізації. Оскільки психологія має відношення до ідентичності її інтерналізація супроводжується ідентифікацією, формуючи ідентичність. Саме таким тісним зв'язком інтерналізації та ідентифікації психологічна теорія суттєво відрізняється від інших типів теорій.

Психологія впливає на соціалізацію, створюючи реальність, що слугує основою для їхньої верифікації – утворюється діалектичний зв'язок. Від рівня соціальної вкоріненості психології залежить число феноменів, на інтерпретацію яких вона спрямована.

Отже, соціальний конструктивізм відкриває широкі можливості для вдосконалення аналітичного інструментарію в питаннях сутності та принципів конструювання політичної ідентичності індивіда.

Вихідним пунктом соціального конструктивізму є твердження щодо автономності соціального актора, котрий здатний вільно інтерпретувати цінності та норми. Соціальний конструктивізм пояснює принципи об'єктивації суб'єктивних процесів (та смислів) з допомогою яких конструюється інтерсуб'єктивний світ. Політична ідентичність постає як елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимізаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації.

Вторинна соціалізація представляє собою інтерналізацію структури реальності, вимагає «вивчення» певного специфічно-рольового словника, а також інтерналізації семантичних полів, що структурують інтерпретації і поведінку в рамках конкретної інституційної сфери. Фундаментальним фактом підтримки політичної реальності є постійне використання одного і того ж набору категорій для об'єктивації досвіду індивіда (та його групи), а для підтримки політичної ідентичності необхідним є послідовний та узгоджений апарат спілкування. Таким чином, ідентичність виникає із

діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства. Всі типи ідентичності формуються на основі історичних соціальних структур і далі розвиваються у межах певної реальності.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Баксанский О.Е. Как человек создает повседневную реальность / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М.: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2014. – 576 с.
3. Василенко И. Политическая философия / И.Василенко: учеб. пособие; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 320 с.
4. Миненков Г. Концепт идентичности: перспективы определения / Г. Миненков [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.belintellectuals.com/discussions/?id=74>
5. Орлова Э. Концепции идентичности / идентификации в социально-научном знании / Э. Орлова // Вопросы социальной теории – 2010. – Т.4. – С. 87–111.
6. Павлова О. Идентичность: история формирования взглядов и ее структурные особенности / О. Павлова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pavolga.narod.ru/identity.html>
7. Петрущевой Е. По следам человеческой идентичности / Е. Петрущевой // Мысль. Санкт-Петербургское философское общество – 2010. – Вып. 10. – С. 103–112.
8. Рено А. Эра индивида. К истории субъектности/ Ален Рено; пер. з франц. – Спб.: «Владимир Даль», 2002 – 472 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF POLITICAL IDENTITY IN THE THEORY OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM

Oksana Kiriienko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: kyryienko@ukr.net*

It was found methodological basis and essence of the phenomenon of political identity in the theory of social constructivism. The basic processes of constructing a political reality - "externalization", "objectification", "internalization" have been investigated. The basic problem secondary socialization as a process of building a political identity of the individual have been explored also.

Key words: political reality, political identity, externalization, objectification, internalization, socialization.

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТЕОРИИ СОЦИАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВИЗМА

Оксана Кириенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Анализируются методологические основания, и сущность феномена политической идентичности сквозь призму теории социального конструктивизма и базовые процессы конструирования политической реальности – «экстернализация», «объективация», «интернализация». Исследуются главные проблемы вторичной социализации как процесса построения политической идентичности индивида.

Ключевые слова: политическая реальность, политическая идентичность, экстернализация, объективация, интернализация, социализация.